
a sokat vitatott trockij*

BALINT ISTVÁN

Évtizedekig vitatkoztak róla, anélkül, hogy igazán megismerték volna. Már maga a név: „trockizmus” minden rossz megtestesítőjének számított a munkásmozgalomban, és ellenfeleit eleve felmentette az alól a kötelezettség alól, hogy tanulmányozzák műveit. De mentesnek érezték magukat e kötelezettség alól azok is, akik Trockij művét a szovjetellenes propaganda szolgálatába próbálták állítani. Voltaképpen egyiküknek sem volt szüksége magára Trockijra — az egyik a „trockizmus” gyűjtőnév alá vette mindazt, amivel le akart számolni, a másik pedig nem Trockijra, hanem csak a szovjetellenes propagandára gondolt, és ebben az igazi Trockij csak zavarhatta. Nem sokat változott a helyzet azóta sem. A kommunista pártok képviselői ma már kevésbé támadják ugyan — vagy csak mint időszerű ellenfelet, a szélsőbaloldal teoretikusát támadják —, de nem is érdeklődnek iránta. A szélsőbalon pedig amúgy is teljesen összekuszálódtak a fogalmak, s ebből a zürzavarból igen nehéz vagy lehetetlen kihámozni Trockij tényleges szerepét. A szélsőbal egyik része — az anarchisták — Lenin mellé állítja és mindkettőjüket elítéli, mert levették a kronstadti lázadást, s mert „baloldal nélküli szovjetel” akartak. A szélsőbaloldal másik része viszont Sztálin és Trockij képeit helyezi egymás mellé, pusztán azért, mert mindketten szembeállíthatók egy „hivatalos” vonallal, mert valahol találkoznak egy szélsőséges, álradiális „forradalmiasságban”.

Ezért számít hézagpótlónak az Otokar Keršovani rijekai könyvkiadó vállalkozása, hogy kiadja Lev Trockij válogatott műveinek négykötetes gyűjteményét. A vállalkozás kiindulópontja: Trockijt meg kell tisztítani attól, ami ellenségeinek befeketítő szándéka és híveinek túlzó dicséretei folytán rárakódott, hogy elfoglalhassa helyét azok közt a marxista gondolkodók között, akik szerepet játszottak az októberi forradalomban. Bár-

* Trockij válogatott művei, Otokar Keršovani kiadó, Rijeka.

csak — könyvkiadóink jóvoltából — még több művet ismerhetnénk meg az emberiség történelmének ebből a rendkívül mozgalmas és izgalmas korszakából, még több gondolkodót — például Buharint — azok közül, akiknek elképzelései beépültek az emberiség eddigi legnagyobb útkeresésének történetébe. Az alábbiakban a megjelent négykötetes gyűjtemény alapján néhány mozzanatra mutatnánk rá Trockij elméleti munkásságával kapcsolatban.

Már említettük, hogy Trockij elsősorban mint az emberiség legnagyobb útkeresése korszakának részese érdekel bennünket. Most megjelent cikkei közül is azok a legérdekesebbek, amelyek az októberi forradalom történetéhez nyújtanak adalékokat. A cikkeket olvasva ismét közel kerülnek hozzánk ezek az események, ismét részeseivé válunk a nagy vitának: lehetséges-e a forradalom Oroszországban, vagy pedig először a fejlett kapitalista országokban kell győznie. A *Híd* hasábjain is kifejtettük már, milyen nehézséget jelentett a bolsevikoknak a forradalom kockázata szempontjából az a nézet, hogy a proletárforradalomnak először a fejlett országokban kell győznie. A marxizmus ezt úgy fogalmazta meg, hogy a társadalmi viszonyoknak akkor kell megváltozniuk, amikor már akadályozzák a termelők fejlődését, amikor azok már nem férnek a meglévő keretekbe, az epigonok pedig így egyszerűsítették le a tételt: amíg a kapitalizmus képes fejleszteni a termelőket, addig nem lehet megdöntésre vállalkozni, lehetetlen tehát a proletárforradalom egy olyan országban, amely még a kapitalista fejlődésnek is csak a legelején van. Mint ismeretes, ezzel az elmélettel Lenin azt az érvet állította szembe, hogy a proletárforradalom nem ott győz, ahol a termelők a fejlődés legmagasabb fokát érték el, hanem ahol az ellentétek a legkiélezettebbek, ahol az uralmon levők már nem tudnak a régi módon uralkodni, az elnyomottak pedig a régi módon élni.

Ebben a vitában Trockij Lenin mellett állott, de az ő elmélete korántsem annyira elmélyült, és nem is olyan tiszta. (Bár hozzá kell tennünk, hogy Lenin elméletét is műveinek egészéből szűrtük le, Lenin egy-egy időszériában írt cikke okvetlenül tartalmazhat zavaró elemeket. Például csak Trockij idézetei alapján figyeltünk fel arra, hogy Lenin véleménye szerint az októberi forradalom kezdetben, egészen 1918 őszéig, jelentős mértékben burzsoá forradalom volt.) Az ő permanens forradalom-elmélete ugyanis csak a forradalom lehetőségének igenlését tartalmazza, s inkább annak mechanizmusára, a mozgalom proletár forradalomba való átnövésének módozataira, mint a forradalom lehetőségének újrafogalmazására teszi a hangsúlyt. A permanens forradalom elmélete, amelynek alapján Trockij lehetségesnek tartja a proletár-forradalmat az elmaradott Oroszországban, szerinte három tényezőtől áll. Először, felöleli a demokratikus forradalom szocialista forradalommá való átnövésének problémáját, s ez lényegében az elmélet történelmi gyökere. Az elmélet második mozzanata már a szocialista forradalmat mint olyan jellemzi. Meghatározatlan hosszú idő alatt és állandó belső harcban változik valamennyi társadalmi viszony. A szocialista forradalom nemzetközi jelentősége a permanens forradalom elméletének harmadik mozzanatát adja. A szocialista forradalom nemzeti talajon kezdődik, de nem fejeződhet ott be. A forradalom megőrzése a nemzeti keretek között csak ideiglenes rendszer, bár esetleg hosszabb időtartamú is lehet, mint a Szovjetunió tapasztalata mutatja. Az elszigetelt proletárdiktatúrában azonban

a külső és belső ellentmondások elkerülhetetlenül együtt növekednek a sikerekkel. A proletárállam, ha sokáig elszigetelt marad, végül is elbukik ellentmondásainak áldozataként. Kiútja csakis valamennyi haladó ország proletáriátusának győzelme lehet. Meg kell jegyezni, hogy az elmélet mindhárom komponense szerepet játszott abban az érvelésben, amelynek révén a bolsevikok eljutottak a forradalom kockázatának vállalásáig, a forradalomra vonatkozó döntés meghozataláig.

Trockij művei sok más kérdésben is sajátos és érdekes adalékot nyújtanak e rendkívül izgalmas és mozgalmas, a tanulmányozó számára szinte kimeríthetetlen korszak történetéhez. A grúziai események feldolgozása például nemcsak hogy megvilágítja a nemzeti kérdés szerepét az októberi forradalomban, amikor kimutatja, hogy az ellenforradalmároknak, a mensevikeknek, s a bolsevikok többi ellenségének politikája hogyan teremtett nemzeti ellentéteket, sőt háborúkat is a valamikori Oroszország területén születő államok között, és velük szemben „csak a szovjet hatalom vitt megnyugvást a nemzetek közötti viszonyba”, tehát rámutat a forradalom győzelmének egy eddig nem eléggé feldolgozott tényezőjére —, hanem a forradalom történetének néhány kevésbé ismert részletét is elénk tárja. A cikkeket olvasva ott vagyunk a NEP-pel kapcsolatos viták kellős közepén, emberközelben érezzük a bolsevikok nagy dilemmáit, és velük együtt kereshetjük a megoldás különféle formáit.

Am a történelemkönyveket helyettesítő múltidézésnél is fontosabb számunkra, hogy megismerkedhetünk azokkal az eszmékkel, amelyek az októberi forradalom részvevői között éltek, tehát kikerekül az, amit Lenin művei alapján vagy más forrásokból már tudtunk. És ez már nem történelem, hanem egy nagyobb útkeresés tanulságainak hasznosítása, mai válasz keresése a mai dilemmákra, annak izgalmas vizsgálata, milyen elképzelésekkel indultak, hogyan vélekedtek erről vagy arról, milyen lehetőségek között választhattak, és miért választották ezt vagy azt a lehetőséget a bolsevikok. A forradalmár számára, aki tudja, hogy a történelemben nincs semmilyen megmásíthatatlan elrendeltség, mindig a legizgalmasabb kérdés, hogyan és milyen formában jelentkezett a lehetőség, amikor több megoldás között választhattak s milyen tanulságot lehet levonni abból, hogy ezt vagy azt a megoldást választották. Sokszor még a dilemmák is ugyanazok voltak. Hogyan lehet a piacot és a tervezést összeegyeztetni? És Trockij válasza: „Ezen átmeneti időszak alatt minden vállalatnak és vállalatsoportnak többé-kevésbé önállóan kell fellépnie a piacon és igazolást nyernie a piac révén. Az állam a maga részéről nem mond le teljesen a terv alkalmazásáról, vagyis a piac hatásának tudatos és osztályjellegű korrigálásáról. De nem apriorikus számításokból, absztrakt és pontatlan tervhipotézisekből indul ki, mint a hadikommunizmusban, hanem magának a piacnak a tényleges hatásáról.” Hogyan kell rendezni a párt és az állam viszonyát? És Trockij válasza: „A párt kezében összpontosul az általános irányítás. Nem igazgat közvetlenül, mert erre apparátusa sincs felkészülve. De döntő szava van minden alapvető kérdésben.”

Érdekes a tanulmányoknak az a része is, amely már a sztálinizmus születésének napjaiba visz el bennünket. Képet kaphatunk arról, hogyan indult meg az „ellenzék” felszámolása, a hamisításoknak, a történelmi tények eltitkolásának, egy-egy ember befekettítésének áradata. Itt azonban már Trockij fejtegetésének értékéből is sokat levon, hogy soha-

sem értette meg, mi történik valójában a Szovjetunióban. Leninnak jóval kevesebb ideje volt a szovjet társadalom fejlődésének figyelésére a forradalom győzelme után, mégis azonnal meglátta a bürokrácia veszélyét. Trockij sohasem jutott el ahhoz a felismeréshez, hogy a Szovjetunióban egy teljesen új társadalmi jelenséggel áll szemben, s mindent a burzsoázia, a lókérs társadalom visszatérésével, az ellenforradalom erősödésével magyarázott, a francia forradalom Robespierre bukása utáni korszakával állította párhuzamba saját háttérbe szorítását, a kulákoktól féltette a szovjet társadalmat, holott közismert, hogy Sztálin nem sokkal Trockij félreállítását követően egyetlen tollvonással a legkegyetlenebbül leszámolt a kuláksággal. Külön paradoxon, hogy Trockij elmélete kitűnően felhasználható a sztálinizmus indoklására, már csak azért is, mert Trockij maga is hajlamos volt azokra az adminisztratív megoldásokra, amelyeket később Sztálin a végsőkig vitt, s így hozzájárult annak a véleménynek a meghonosodásához, hogy ezek az adminisztratív módszerek a forradalom utáni korszak szükségszerű velejárói voltak, de egyébként is a permanens forradalom elmélete alapján a sztálinizmus fatális szükségszerűségként fogható fel.

Tény, hogy a nehéz évek Trockijnál is létrehozták az adminisztratív megoldásokra való hajlamot, amely később Sztálinnál tetőzött. Ezekben a tanulmányokban, cikkekben is ályesmiről ánulksodik pl. az egyszemélyi felelősség elvének védelme, a munkások „megfegyelmezésének” követelése stb. Az is közismert, hogy a szakszervezetekkel kapcsolatban Lenin nem Sztálinnal, hanem Trockijjal állott szemben, amikor a szakszervezetek „államosításának” trockiji elvével szemben azt az elvet védte, hogy a munkásosztálynak külön szervezettel kell rendelkeznie, ha kell, saját államával szemben is. Sztálin újítása később csak annyi volt, hogy ezt a „fegyelmezést” a szibériai gyűjtőtáborokig fejlesztette és a szakszervezeteket a proletárdiktatúra emelőkarjává nyilvánította. Még jellemzőbb, hogy Sztálin egyik legnagyobb elméleti melléfogása, a legbürokratikusabb etatizmus elméleti indoklása és megnyilatkozási formája, vagyis az a tétel, hogy a szocializmus építésének korszakában erősödik az állam, megtalálható Trockijnál is: „A szocializmus felé az út a legintenzívebb államiségen át vezet. És mi épp ebben a korszakban vagyunk. Éppúgy, mint ahogy a lámpa, mielőtt elalszik, erősen fellángol, éppúgy az állam is, mielőtt eltűnik, a proletariátus diktatúrájának formáját ölti” — írta.

A permanens forradalom elméletének egyik lényeges komponense, hogy a szovjet rendszer számára létkérdés az európai forradalmak kitörése és győzelme. Ennek alapján később Trockij a sztálinizmust — vagy ahogyan ő nevezi, a nemzeti szocializmust — bírálva fő tételévé nyilvánította: minden elferdülés szükségszerűen abból következik, hogy a szocializmus egyetlen országba szorult. Márpedig ha egy magára maradt országban elkerülhetetlen a szocializmus degenerálódása — mint Trockij hirdette —, akkor Sztálin igazolva van, hisz nem tehetett semmi egyebet; nem a szubjektív erők gyengesége és felkészületlensége bosszulta meg magát, hanem mindaz, ami történt, történelmi szükségszerűség volt.

Eppen ezért a most megjelentetett Trockij-művekben is a sztálinizmusról mondott — inkább csak történelmi érdekességnek számító — bírálatnál nagyobb érdeklődésre számíthat az a bírálat, amelyet Trockij még Lenin életében a nyugat-európai munkásmozgalom opportunizmusáról és tehetetlenségéről, később pedig a nemzetközi munkásmozgalom melléfo-

gásairól fejtett ki. Szinte látnoki erővel bírnak szavai: „Jaj annak a kommunista pártnak, amelyen többé-kevésbé átcsapott a pacifista hullám. A pacifista illúziók elkerülhetetlen bukása egyben az ilyen pártnak a bukása is lenne. A munkásosztály ismét arra kényszerülne — éppúgy, mint 1919-ben —, hogy olyan pártot keressen, amely nem csapja be.” Amióta az 1968. évi francia forradalmi megmozdulások megmutatták, hogy még a legfejlettebb nyugati kommunista párt sem készült fel a forradalom konkrét eshetőségére, a legfejlettebb tőkés országokban mind többet foglalkoztatja a munkásosztályt és a haladó értelmiséget az élcspat kérdése. S közben Trockij mind nagyobb népszerűsége tesz szert, szinte a szélsőbal vezető ideológusának számít. Persze, ezek a trockista csoportok nem tudnak a várt és kívánt élcspattá válni, ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy Trockijnak itt összegyűjtött munkái is alkalmasnak tűnnek minden opportunizmus mélyreható bírálatára, még annak az opportunizmusnak a leleplezésére is, amely a mai szovjet—amerikai erőviszonyból vonja le a forradalom lehetetlenségének tételét.

Minél intenzívebben vetődik fel a kérdés: lehetséges-e a forradalom Nyugat-Európában, Trockij annál időszerűbb lesz; és minél időszerűbb a forradalmi élcspat kérdése, annál nagyobb jelentőséget kap az opportunizmusról, a meglévővel való kibékülésről, a rendőri engedéllyel végrehajtható forradalom képtelen elképzeléséről, a forradalom lehetőségének tagadásáról mondott bírálat. Minél intenzívebben vizsgáljuk, milyen irányban fejlődhetnek tovább a nyugat-európai országok, annál nagyobb jelentőséget kap Trockij látnoki tétele: „A háború után a tömegeken úrrá lett a forradalmi hangulat és a készség a nyílt harcra. De nem volt forradalmi párt, amely kész lett volna őket forradalomba vezetni.” Ez Trockij időszerűségének legfőbb forrása: mindaddig, amíg a forradalom lehetősége foglalkoztatja a világ marxistáit és a világ megváltoztatására vállalkozó mozgalmakat, addig mindig ihletet, merészséget és termékeny gondolatokat meríthetnek Trockij műveiből.

Ebből a szempontból rendkívül tanulságos az a kritika is, amelyet Trockij a szovjet állami érdekek szolgálatába állított, holmi ködös békeszolgálatommal kiegyenlített munkászolgálatomról mondott: „A VI. kongresszus alapvető hibája az, hogy a sztálini—buharini pacifista és nemzeti-reformista távlat megmentése érdekében forradalmi-technikai receptek írásába bocsátkozott a háborús veszély elleni harcról, elválasztva a háború elleni harcot a hatalomért vívott harctól... Ennek következményeként a Komintern harca a háború ellen a rituális képletek rendszerévé válik, amelyeket automatikusan ismételnének minden alkalommal, és amelyek egyre inkább elhalványodva veszítenek hatóerejükből.” Figyelmet érdemel továbbá a Komintern legnagyobb hibájáról, a kínai forradalommal szembeni meg nem értéséről mondott bírálat is. Közismert, hogy Mao Ce-tungnak a kínai forradalom érdekében a Kominternnel is meg kellett vívnia harcát. Most Trockij műveiben kézhez kapjuk ennek a politikának a bemutatását és elemzését. Látjuk, hogyan vész el a Komintern az opportunizmus és az avanturizmus útvesztőiben: a proletárforradalom lehetetlenségének téves tételéből kiindulva arra kényszeríti a kommunistákat, hogy együttműködjenek Csang Kai-sekkel, majd a Kuomintang balszárnyával és ezzel fegyvertelenné teszi a kínai kommunistákat a katonai diktatúrával szemben. Amikor pedig e politika képtelensége nyilvánvaló lett, a kalandok, a biztos kudarcra ítélt fegy-

veres felkelések útját kínálták és kényszerítették ki. Tehát a Komintern és megbízottai végig képtelenek bizonyultak a helyes forradalmi stratégia és taktika kialakítására, szörnyű károkat okozva ezzel a kínai mozgalomnak.

x

Ha valamilyen következtetést kellene levonnunk a Trockij-művek négy kötete alapján, azt mondhatnánk: Trockij nem lehet eszménykép, mert elmélete sohasem hatolt a lenini mélységéig, mert megvannak a könnyen felfedezhető gyenge pontjai, mert nem látta, mi történik a Szovjetunióban Lenin halála után, s mert objektíve kárt okozott a mozgalomnak — bár személy szerint kevésbé hibáztatható ezért —, hiszen fellépései nyomán minden kommunista párt figyelmét a létfontosságú kérdések helyett a trockizmus elleni harc kötötte le. De nem is engedhető át a fanatikus szélsőbaloldali csoportoskákknak, mert az októberi forradalom Lenin mellett legmarkánsabb egyénisége, mert a forradalommal kapcsolatos vizsgálatai és a munkásmozgalom hibáiról mondott bírálatai ma is időszerűek és részei lehetnek a világ átalakításáért vívott nagy harcnak, amely semmiképpen sem a fanatikus kis csoportoskákknak, hanem csakis a világ munkásságának, valamennyi marxistának az ügye.